

Торончук І. Ж.,

кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри Європейського права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Грекул-Ковалик Т. А.,

кандидат юридичних наук, доцентка,

*асистентка кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ-БІЖЕНЦІВ З УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті досліджено специфіку забезпечення та захисту прав дітей-біженців з України в умовах повномасштабного вторгнення росії. Акцентовано увагу на тому, що великий тягар емоційно-психологічного навантаження, особливого відношення під час адаптації за межами звичного місця проживання, несвоєчасного або неналежного захисту та забезпеченню прав лягає саме на дітей.

Проаналізовано статистичні дані, які свідчать про те, що на кінець листопада 2023 р. в Європейському Союзі тимчасовий захист отримали 4,27 мільйони громадян із України, з них майже третина – діти (33,4 %, тобто 1,4 мільйона українців віком до 18 років). Однак остаточні цифри наразі встановити неможливо через ряд обставин об'єктивного характеру.

Аргументовано, що захист прав дітей-біженців має свої особливості не лише з огляду на їхній вік, але й на їхню більшу вразливість порівняно з дорослими, оскільки діти часто стають першими жертвами насильства і найбільш чутливі до змін у способі життя, розриву сімейних і громадських зв'язків.

З'ясовано основоположні принципи, якими керується Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців у своїй роботі щодо захисту дітей-біженців. Зокрема, це: першочерговість забезпечення найкращих інтересів дітей-біженців, збереження та відновлення згуртованості сім'ї; зміцнення спроможності осіб, відповідальних за опіку дітей-біженців, задоволення їхніх потреб; ефективність спеціальних заходів задля забезпечення особливих потреб дітей-біженців; гендерно-рівний захист і підтримка. Доведено, що при прийнятті рішень щодо дітей-біженців необхідно враховувати найкращі інтереси дитини та першочергову роль сім'ї у захисті та благополуччі дитини. Ці фундаментальні положення лежать в основі Конвенції про права дитини та містяться у відповідних нормах Першого і Другого Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949 р.

Підсумовано, що міжнародно-правовий захист дітей-біженців є прикладом дуже тісної взаємодії між системою захисту біженців, міжнародним правом захисту прав людини та міжнародним гуманітарним правом, оскільки діти-біженці в мирний час захищені як люди, біженці та діти, тоді як під час збройного конфлікту вони захищені як люди, біженці, цивільні особи або комбатанти та діти. Водночас, найголовнішим і вирішальним фактором серед названих суб'єктів захисту є останній – діти.

Ключові слова: захист прав, діти-біженці, «статусні» діти, Конвенція про права дитини, Женевські конвенції, Директива 2001/55/ЄС.

Постановка проблеми. Бойові дії на сході України змусили багатьох людей переміщуватися як усередині країни, так і поза її межами. Першочергово українці виїжджали та й продовжують звертатися за захистом до географічно близьких країн, зокрема тих, що входять у Європейський Союз. Однак надзвичайна та нестабільна ситуація в Україні не дозволила Європейському Союзу спрогнозувати довгостроковий план дій, а спроби швидкого вирішення питань чисельності «військових» біженців, їхнього перебування та розміщення, своєчасного надання гуманітарної допомоги, соціального забезпечення тощо наштовхнулися на значні труднощі. Безумовно, великому ризику емоційно-психологічного навантаження, особливого відношення під час адаптації за межами звичного місця проживання, несвоєчасного або неналежного захисту та забезпеченню прав інтересів піддаються діти.

Стан дослідження. Актуальні проблеми прав біженців в умовах сучасних викликів, а також міжнародні, регіональні та національні стандарти їхнього захисту у своїх наукових розвідках досліджували Д. М. Белов, М. В. Белова, О. О. Городецький, К. М. Левандовські, А. Л. Свящук, Н. О. Сівак та ін. Однак сьогодні бракує напрацювань, які висвітлюють питання забезпечення та захисту прав, свобод, інтересів дітей-біженців з України. Серед науковців, праці яких присвячені деяким аспектам даної проблематики, можна назвати О. М. Калашник, О. Р. Посидинок тощо.

Мета статті полягає у дослідженні нормативно-правових гарантій, а також практичних проблем у сфері захисту прав, свобод та інтересів дітей-біженців з України.

Виклад основного матеріалу. Свого часу криза т. зв. «військових» біженців, спричинена кількома громадянськими війнами в колишній Югославії, порушила питання в межах Європейського Союзу про створення єдиного механізму швидкого прийому таких біженців і системи моніторингу осіб, які проходять через подібні кризи. Директива 2001/55/ЄС стала відповіддю на винятковий характер тієї ситуації, яка виходила за рамки чинного національного законодавства держав-учасниць, яку 27 лютого 2022 р. було розглянуто на позачерговому засіданні Ради Європи на предмет її активізації через велику кіль-

кість українських біженців. Рішення Ради, прийняте 3 березня 2022 р., набуло чинності на наступний день, відкривши гуманітарний коридор для отримання громадянами України дозволів на проживання і тимчасового захисту по всьому Європейському Союзу [6]. До таких заходів долучилася й Швейцарія, яка не є членом Європейського Союзу. Вона вперше запропонувала тимчасовий захист громадянам України, надавши їм спеціальний статус «S».

Сьогодні країни Європейського Союзу продовжують надавати притулок українцям, які через війну були змушені покинути територію України. Восени 2023 р. був продовжений термін дії механізму тимчасового захисту для українців до 4 березня 2025 р. Основними країнами тимчасового захисту залишаються Німеччина, Польща та Чехія, а в перші місяці після повномасштабного вторгнення більшість українських біженців обирали Румунію, в першу чергу, через членство в НАТО (64 %). У жовтні 2023 р. в Німеччині перебувало близько 1,17 млн українських біженців, у Польщі, яка була на другому місці, перебували 957 тис. українців, у Румунії – більше 130 тис. [13]. Загалом, на кінець листопада 2023 р. в Європейському Союзі такий статус мали 4,27 мільйони громадян із України, що на 320 тисяч осіб більше, ніж у січні цього ж року [19; 8]. З них майже третина – діти (33,4 %, тобто 1,4 мільйона українців віком до 18 років) [1]. Загалом, дана статистика включає лише дітей, які отримали тимчасовий захист у країнах Європейського Союзу (але ж не всі українці звертаються за ним!), а також не включає дані з багатьох країн, до яких також виїжджають українські сім'ї (Великобританія, США, Канада, Туреччина, Швейцарія, Норвегія тощо). Отож, набагато більше українських дітей насправді перебувають за кордоном, тому ні Україна, ні міжнародні організації наразі не можуть назвати їхню точну кількість.

Захист прав дітей-біженців має свої особливості не лише з огляду на їхній вік, але й на їхню більшу вразливість порівняно з дорослими. Діти часто стають першими жертвами насильства і найбільш чутливі до змін у способі життя, розриву сімейних і громадських зв'язків. Діти-біженці повинні користуватися таким самим захистом, як і дорослі біженці, але їхні особливі потреби також повинні бути враховані.

Існують три основні чинники, що зумовлюють особливі потреби дітей: вразливість, залежність і розвиток. З урахуванням основних чинників особливих потреб дітей, діти-біженці та діти, яких визнано особами, що потребують додаткового захисту, набагато більше відчувають зміни в умовах нового рівня життя та соціального статусу. Виходячи з цих особливостей дітей-біженців у порівнянні з іншими категоріями біженців, Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців розробило принципи, якими воно керується у своїй роботі щодо захисту дітей-біженців: першочерговість забезпечення найкращих інтересів дітей-біженців, збереження та відновлення згуртованості сім'ї; зміцнення спроможності осіб, відповідальних за опіку дітей-біженців, задовольняти їхні потреби; ефективність спеціальних заходів задля забезпечення особливих потреб дітей-біженців; гендерно-рівний захист і підтримка.

При прийнятті рішень щодо дітей-біженців необхідно враховувати найкращі інтереси дитини та першочергову роль сім'ї у захисті та благополуччі дитини. Ці фундаментальні положення лежать в основі Конвенції про права дитини. Зі змісту

частини 1 статті 3 Конвенції випливає, що в усіх діях щодо дітей, здійснюваних як державними, так і приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага повинна приділятися якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [9]. Усі положення Конвенції про права дитини, включаючи основоположний принцип найкращого забезпечення інтересів дитини, повністю стосуються й дітей-біженців. Іншими словами, всі діти, які перебувають під юрисдикцією держави, користуються всіма правами, викладеними в Конвенції, незалежно від їхньої національності, міграційного статусу чи інших обставин.

Міжнародне гуманітарне право містить спеціальні норми, спрямовані на захист дітей під час збройних конфліктів. Зокрема, у статті 77 Першого Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. закріплено, що діти користуються особливою повагою і захищаються від усіх форм непристойного впливу; сторони, що перебувають у конфлікті, надають дітям захист і допомогу, яких вони потребують через свій вік або з інших причин; у випадках арешту, затримання або інтернування з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, діти розміщуються в установах, відокремлених від установ для дорослих, за винятком випадків, коли їхні сім'ї розлучені; смертний вирок за злочини, пов'язані зі збройним конфліктом, не може бути винесений особам, які не досягли 18-річного віку на момент вчинення злочину [4]. Зі статті 4 Другого Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. випливає: дітям забезпечується освіта, включаючи релігійне та моральне виховання, відповідно до побажань їхніх батьків або осіб, які несуть за них відповідальність; у разі необхідності та можливості за згодою батьків дитини або осіб, які за законом або звичаєм несуть основну відповідальність за піклування про дитину, вживаються заходи для тимчасової евакуації дитини з району воєнних дій у безпечний район країни, а особа, відповідальна за безпеку та благополуччя дитини, здійснює її супровід [5].

Загалом, міжнародно-правовий захист дітей-біженців є прикладом дуже тісної взаємодії між системою захисту біженців, міжнародним правом захисту прав людини та міжнародним гуманітарним правом. Це не дивно, оскільки діти-біженці в мирний час захищені як люди, біженці та діти, тоді як під час збройного конфлікту вони захищені як люди, біженці, цивільні особи або комбатанти та діти. Найголовнішим і вирішальним фактором серед названих суб'єктів захисту є останній – діти. Діти-біженці в мирний час і під час збройного конфлікту користуються таким же захистом, як і дорослі біженці, але з урахуванням особливих потреб.

Однак часто до «статусних» дітей, які виїхали за кордон у цілях безпеки, помилково намагаються застосувати норми місцевого законодавства, зокрема, в Італії. Це може призвести до наслідків, які суперечать інтересам дитини як громадянина України (наприклад, влаштування дитини в сім'ю іноземців всупереч українському законодавству). Про даний бік «медалі» було наголошено під час засідання Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану в січні 2024 р., де учасники обговорювали питання захисту прав українських дітей, які наразі перебувають у Європі [18].

Також проблемою є й те, що до шукачів тимчасового захисту з України застосовують статтю 6 Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та спів-

робітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 1996 р. [10]. Відповідно до згаданої статті дітям присвоюють статус біженців, які внаслідок суспільних негараздів у рідній країні були переміщені до іншої держави. Фактично це означає, що джерелом загрози для них нібито є Україна. Однак насправді українські діти виїхали та продовжують виїжджати за кордон через збройну агресію РФ. До того ж більшість з них мають на меті повернутися, шойно це дозволить безпекова ситуація у нашій державі. У зв'язку з цим, до них мають застосовуватися норми юрисдикції України, щоб українські судові або адміністративні органи мали право вживати заходи, спрямовані на захист особи чи майна таких дітей.

Гостро також стоїть питання вилучення дітей у українських біженців у Європі. Станом на червень 2023 р. офісом уповноваженого Верховної Ради з прав людини зафіксовано 240 випадків, коли соціальні служби у країнах Європи вилучали дітей у біженців з України [14]. Через відмінності в національних законодавствах європейських країн трапляються випадки відібрання дитини у людей, із якими вона перебуває. Наприклад, бабуся з онуком(ою), яка не має жодної довіреності на представлення його(її) інтересів і не вважається за європейським законодавством родичкою цієї дитини, також не може бути в Італії або Франції опікуном людина, яка досягла 65-річного віку.

Україна може зіткнутися з проблемою «неповернення» дітей. Так, зі слів Тетяни Суходольської (координаторка Українського освітнього хаба у Польщі) випливає: якщо українська держава не подбає про таких дітей і не створить жодних умов для їхнього повернення, то, поживши в Європі, деякі діти не виявлять бажання повертатися додому [20].

З іншого боку, статистичні дані щодо видів і форм навчання українських дітей у країнах Європейського Союзу, вселяють оптимістичні прогнози. Опитування, проведене Агентством ЄС з питань фундаментальних прав людини (FRA) охопило біженців у 10 країнах-членах Європейського Союзу (Угорщина, Польща, Румунія, Словаччина, Болгарія, Чехія, Німеччина, Італія, Іспанія, Естонія) [12]. Так, майже дві третини дітей-біженців, які тимчасово перебувають у країнах Європейського Союзу, навчаються онлайн в українських школах та університетах, у чому й проявляється відносно тісний зв'язок з батьківщиною. Наприклад, станом на березень 2023 р. в румунських школах навчалось 4008 українських дітей, що становить 11 % від загальної кількості біженців шкільного віку, решту – використовують платформу онлайн-школи України. Водночас, за результатами цього ж опитування лише кожен третій українець, який тимчасово перебуває в європейських країнах через війну, хоче повернутися додому або ж буде мати куди повертатися. На жаль, сьогодні тих, хто планує залишитися за кордоном, більше.

Висновки. Отже, звернення за міжнародним захистом передбачає досить таки тривалу та складну бюрократичну процедуру. Однак щодо «військових» біженців з України, то новелою рішення Ради Європи було те, що: українцям не потрібно було чекати півроку дозволу на перетин кордону Європейського Союзу; їх не збирали в єдиному таборі біженців Організації Об'єднаних Націй у першій країні, через яку вони проїжджали; їх не зобов'язували перебувати в центрах прийому біженців; вони не повинні були підтверджувати наявність коштів. Переваги полягали й у тому, що українці отримали можливість негайно возз'єднатися зі своїми близькими, а також першочерговим став

захист неповнолітніх без супроводу або із супроводом дорослих, пріоритетність їхніх інтересів і прав. У випадках серйозного психічного, психологічного чи сексуального насильства неповнолітнім українцям надавалася і продовжує надаватися оперативна медична допомога та реабілітація. Водночас, гострою залишається проблема вивезення, перебування, навчання, (не)адаптації та (не)повернення вразливої категорії українців – дітей.

Література:

1. Агаркова Н. Скільки українських дітей за кордоном: понад мільйон дошкільнят та мільйон школярів. URL: <https://proukrainu.blesek.cz/skilky-ukrainskykh-ditei-za-kordonom-ponad-milion-doshkilniat-ta-milion-shkoliariv/> (дата звернення: 29.04.2024).
2. Белов Д. М., Белова М. В. Правові та організаційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове фахове видання / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2023. № 1. С. 47–52.
3. Городецький О. О. Міжнародні стандарти захисту біженців та їх основоположні принципи. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 62–68.
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 24.04.2024).
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 24.04.2024).
6. Імплементційне рішення Ради (ЄС) 2022/382 від 4 березня 2022 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU22006?an=28> (дата звернення: 20.04.2024).
7. Калашник О. Пріоритет сталості сімейних зав'язків та возз'єднання сім'ї у справах про визнання шукача захисту та членів його родини біженцями або особами, які потребують додаткового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 81–85.
8. Кількість українських біженців у Європі за рік зросло на 320 тисяч осіб. URL: https://lb.ua/society/2023/12/26/590686_kilkist_ukrainskih_bizhentsiv.html (дата звернення: 18.04.2024).
9. Конвенція ООН про права дитини : ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789–XII. Київ : Столиця, 1997. 31 с.
10. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text (дата звернення: 23.04.2024).
11. Левандовскі К. М. Тимчасовий захист та статус біженця в контексті української кризи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2022. № 55. С. 88–93.
12. Майже 59% дітей-біженців у ЄС продовжують навчання у школах України – опитування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/05/16/254314/> (дата звернення: 15.04.2024).
13. Мають намір повернутися в Україну. З якими проблемами стикаються українські діти в ЄС. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/maut-namir-povernutisya-ukrayinu-kimi-problemami-1687800265.html> (дата звернення: 12.04.2024).
14. Офіс омбудсмена зафіксував 240 випадків вилучення дітей в українських біженців у Європі. URL: <https://hromadske.ua/posts/ofis-ombudsmena-zafiksuvav-240-vipadkiv-viluchennya-ditej-v-ukrainskih-bizhentsiv-u-yevtropi> (дата звернення: 22.04.2024).
15. Поєдинок О. Р. Захист дітей-біженців у міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 84. Ч. II. С. 191–197.

16. Свящук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності : навч. посіб. Харків, 2018. 324 с.
17. Сівак Н. О. Політика щодо біженців в Австрії, Данії і Великобританії після міграційної кризи 2015 року. *Соціально-політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців*. 2021. Вип. 5. С. 117–122.
18. Українські діти за кордоном – не біженці. URL: <https://minre.gov.ua/2024/01/08/ukrayinski-dity-za-kordonom-ne-bizhenczi/> (дата звернення: 10.04.2024).
19. Умови проживання та виплати: зміни для українців із тимчасовим захистом у Європі. URL: https://iaa.org.ua/articles/living-conditions-and-benefits-changes-for-ukrainians-with-temporary-protection-in-europe/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA_tuuBhAUEiwAvxkgTpvXgLGWzZQTvP8DHziO8p3E9ID7EHCwYQ1IWeRaKamBKVPkOCTR0C3M4QAvD_BwE (дата звернення: 21.04.2024).
20. Як повертати дітей-біженців додому: Euronews акцентував увагу на проблемах. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/chi-virishat-ukrajinski-diti-bizhentsi-povernutis-dodomu-pislja-zakinchennja-vijni-976827.html>. (дата звернення: 20.04.2024).

Toronchuk I., Hrekul-Kovalyk T. Ensuring and protecting the rights of Ukrainian refugee children: current challenges

Summary. The article under studies deals with the specifics of ensuring and protecting the rights of Ukrainian refugee children in terms of a full-scale russian invasion. Particular emphasis has been laid on the fact that due to untimely or inadequate protection and enforcement of their rights, children experience a heavy burden of emotional and psychological stress. Consequently, they require special treatment during adaptation outside their usual place of residence.

The article contains the analysis of statistic data showing that as of the end of November 2023, 4.27 million Ukrainian citizens were granted temporary protection in the European Union, and almost a third of them are children (33.4%, i.e. 1.4 million Ukrainians under the age of 18). However, it is

currently impossible to determine the ultimate figures because of certain objective circumstances.

It is essential that the protection of the refugee children's rights has its own peculiarities not only in terms of their age, but also in terms of their greater vulnerability compared to adults. This happens so because children are often the first victims of violence, as well as are most sensitive to changes in lifestyle, family and community ties.

The article identifies the fundamental principles that guide the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees in its work on the protection of refugee children. In particular, these are: the priority of ensuring the best interests of refugee children, the preservation and restoration of family cohesion; strengthening the ability of those in charge of the care of refugee children to satisfy the latter's needs; the effectiveness of special measures to meet the special needs of refugee children; gender-based protection and support.

The study proves that when making decisions regarding refugee children, it is crucial to take into consideration their best interests, as well as the primary role of the family in their protection and well-being. These fundamental provisions underlie the Convention on the Rights of the Child and are contained in the respective norms of the First and Second Additional Protocols to the Geneva Conventions of 1949.

In conclusion, the article claims that the international legal protection of refugee children is an example of a very close interaction between the refugee protection system, international human rights law and international humanitarian law, since refugee children are protected as human beings, refugees and children in peacetime, while during armed conflict they are protected as human beings, refugees, civilians or combatants and children. At the same time, the most important and decisive factor among these subjects of protection is the last one – children.

Key words: protection of rights, refugee children, Convention on the Rights of the Child, orphans, Geneva Conventions, Directive 2001/55/EUR.